

tragikum.³⁹ Elidegeníti és deformálja hőseit, mint ahogy a dráma egész szövegébe beleszötte a torzító travesztálás sötét szálait. Mária és a gyermek története, az ártatlan fiú megölése és testének táplálékul adása az evangéliumi történet keserű-groteszk felidézése, a Titus megölését fontolgató Berenice alakja Juditra, József öreg szülei pedig Philemonra és Baucisra emlékeztetnek, ám itt Judit nem hajtja végre tettét, az öregeknek pedig nem adatik meg az együtt meghalás boldogsága. Mintha a mítoszok is értelmüket veszítették volna!

De az egyetemes pusztulás drámájában mégis megszólal egy jámbornak tűnő, a drámai események logikájának némileg ellentmondó, ám a szerző lényének legmélyéről feltörő óhaj. Titus a mű befejezésekor a béke istenéhez, Janushoz könyörög: „Templomodnak bezárt ajtaja engesztelje meg a másokat, és ha indulatosságom feledékenységből aztat meg akarná nyitni, akkor azon omladékok, vér és keserves könnyek rettentessenek engem attól vissza, melyeket hátrahagyott Jeruzsálem pusztulására!”⁴⁰ Katona talán megsejtette, hogy a jövődő legfontosabb frontja nem Róma és Jeruzsálem, nem a birodalmak és nem a nemzetek között húzódik, hanem a fanatizmus és a józanság, a háború és a béke között. A tét: a Máriaék nyugodt életének, a gyermekek felnövekedésének lehetősége és az Adiabeenek esélye az értelmes cselekvésre. Dona nobis pacem!

Nagy Imre

Kísérletek a betiltott Szép Szó újjászervezésére

Az 1939 szeptemberében kibocsátott 8310/1939. M.E. számú rendelet a lapok terjedelme korlátozásának örve alatt egyetlen tollvonással számúzte a magyar szellemi életből mindazokat a folyóiratokat, amelyek addig – élve az évente tiznél nem többször megjelenő időszaki sajtótermékekre vonatkozó könnyítésekkel – lapengedély nélkül, de mindenkor a cenzúra árnyékában vívták váltakozó szerencsésű harcukat. Erre a sorsra jutott a József Attila és Ignótus Pál alapította Szép Szó is, amelynek írói közel három és fél éves „kötéltáncuk” során a lehetetlent kísérelték meg: „meggyőzést alkalmazni egy olyan országban, ahol minden komoly meggyőződést nevétségessé tettek vagy üldöztek, magyarázni ott, ahol minden olyan magyarázatot, amely túlmént a neo-feudális állam tantételein, betiltottak, összefogni a szellemeket az emberi megértés érdekében ott, ahol minden engedélyezett összefogás csak a nyers erőszakot szolgálta.”⁴¹ A Teleki-kormány drákói intézkedésekor a lap szerkesztőinek és munkatársainak egy része már önkéntes vagy kényszerű emigrációban élt: Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan, Németh Andor és Hevesi András Párizsban, Ignótus Pál Londonban, Remenyik Zsigmond pedig New Yorkban ütötte fel ideiglenesnek vélt tanyáját. Elárult szerkesztői széküket Gáspár Zoltán foglalta el, aki K. Havas Géza segítségével állította össze az utolsó lapszámokat.

Hogy a Szép Szó milyen szerepet töltött be a baloldali folyóiratok sorában, s hogy elhallgattatása mekkora veszteséget jelentett a magyarországi progresszió számára – e tanulmányunk nem célja felmérni. Szándékunk csupán annyit, hogy számba vegyük azokat a kísérleteket, amelyek a lap, e – József Attila-i értelemben – „testet öltött érv” újbóli manifesztációjára irányultak, továbbá választ keresni arra a kérdésre, hogy kik, illetve milyen tényezők gátolták e törekvések sikerét.

A megvalósulásig el nem jutott tervekkel az irodalomtörténet nem vagy csak igen ritkán foglalkozik. E nehézséggel nekünk is szembe kellett néznünk a lapalapítási kísérletek eseménytörténetének rekonstruálása során. Forrásaink szinte kivétel nélkül olyan magánlevelek voltak, amelyek információi – lévén azok egy része másod-, illetve harmadkézből származó vagy indulat diktálása – csak megfelelő kritikával használhatók fel. Mindezek ellenére szükségesnek tartottuk a rendre kudarcot vallott próbálkozások bemutatását egyebek között annak érzékeltetésére, hogy a világháborús, majd pedig a koalíciós évek Magyarországa miként viszonyult egy olyan értékteremtő és -orientáló fórumhoz, mint amilyen a Szép Szó volt.

*

³⁹ E ponton egyetértünk a mű bírálóival. L. WALDAPFEL, *i. m.* 1929. 320.

⁴⁰ KJÖM. I. 365.

⁴¹ Bertalan HATVANY *In memoriam „La Belle Parole”*. Nouvelle Revue de Hongrie (Genf), 1944. szept.–okt. 72–76.

Az a szándék, hogy a Szép Szó gárdája kilépjen a kényszerű hallgatásból és biztosítsa lapja kontinuitását a magyar szellemi életben, a betöltés pillanatától munkált a szerkesztőkben. Az első lépést Gáspár Zoltán tette meg, illetve kényszerült megtenni, mivel a lap szeptember–októberi számának 80 oldala kiszedve, ám kifizetetlenül tornyosult az Officina nyomda raktárában, és a tulajdonos, Löbl Ödön egyre türelmetlenebbül sürgette a számla kiegyenlítését. Az anyagi veszteség elkerülése és az értékes kéziratok maradáóságának biztosítása érdekében Gáspár egy kis füzetet állított össze a levonatokból, gondosan ügyelve arra, hogy a cím és a kötetábla megváltoztatásával a cenzúra éber figyelmét elaltassa. A karácsonyi könyvpiacra szánt kötetnek kezdetben a Karácsonyi Almanach vagy Officina, esetleg József Attila Évkönyv címetek adta, de végül Delta Almanach néven hozta forgalomba 1940. március 12-én.² A szép kivitelű s a Szép Szó hagyományaihoz méltón magas színvonalú almanachot Ignótus Pálnak Az egyszerűség ellenforradalma c. tanulmánya³ vezette be, szerzői között pedig többek között helyet kapott József Attila, Weöres Sándor, Fodor József, Füst Milán, Berda József, Hatvany Lajos (Gombossy Sándor álnéven) és Karinthy Gábor. A kötet fogadtatása kedvező volt: a könyvkereskedőktől több utánrendelés érkezett és a sajtó (Esti Kurír, Újság, Népszava) is melegen méltatta, de az eladott példányok csak részben fedezték az előállítás 800 pengős költségét.

Gáspárban természetesen felmerült egy újabb folyóirat alapításának terve is. A Szép Szó egykori mecénásai közül sikerült néhányat, így pl. Hatvany Endrét újabb támogatásra bírni, de a színvonal-őrző újrakezdesre továbbra sem látott reális esélyt. 1940. március 31-én kelt levelében aggodalmait így indokolja Ignótus Pálnak: „Feltételezve, hogy volna pénz csőstül s hozzá még lapengedély vagy átvett lap is, tudod, hogy valósággal zavarba jönnék, hogy mit csináljak vele? Nem vagy egyszerűt igazságos Palikám, nem gondolsz arra, hogy a kéziratokat is alig tudnám összekaparni. Ne felejtse el, hogy négyen elmentetek, s ittmaradtunk jóformán egyedül Gézával. Ez nemcsak a Ti kézirataitok kimaradását jelenti, de négyetek összegszerű hiányán felül is az együttes hatás további gyöngülését. A mostani körülmények között egyszerűen nem tudnánk írókat kapni. Talán még komoly tiszteletdíjért sem, nemhogy így.” Terveinek feladására készítette Gáspárt az a kudarc is, ami a Kelet Népe átvételéről folytatott tárgyalásai során, 1939 decemberében érte. A lap tulajdonosai, tudomást szerezve arról, hogy az ajánlattevők mögött Gáspár Zoltán áll, 25 ezer pengőben szabták meg a lelépés összegét. A Szép Szó-hívek pedig ennyi pénzt még akkor sem tudtak volna előteremteni, ha Móricz Zsigmond időközben nem veszi át a lapot.

Látva lehetőségeik korlátozott voltát, Gáspár és K. Havas Géza úgy döntött, hogy végleg lemond a lapalapításról és megkísérli egy állandó, ún. Szép Szó-rovat „kibérlését” valamelyik irodalmi vagy művészeti folyóiratnál. Választásuk az évente tízszer megjelenő Művészet c. lapra esett. A tulajdonossal folytatott tárgyalások hosszú ideig sikerrel kecsegtettek. Megállapodtak abban, hogy a rendelkezésre álló két ív felét (ami két és fél Szép Szó-ívnek felelt meg) átveszik, így biztosítva maguknak állandó fórumot s a Művészetnek az addigi 450 példánynál nagyobb és jövedelmezőbb publicitást. A sokáig sikerrel kecsegtető tárgyalások azonban az utolsó fázisban – ismeretlen okból – megfeneklettek: a tulajdonos 1940 márciusában visszavonta az ajánlatát.

Hogy a Szép Szó gárda e kudarcorozat ellenére sem hullt szét, és rendszeres heti összejövetelein, valamint előadásain a háborús években is ébren tartotta egykori lapja szellemét, az elsősorban Gáspár Zoltán ügyszeretetének, elszántságának és – nem utolsósorban – leleményességének volt köszönhető. Utolsó kollektív fellépésüket is ő tette lehetővé a Hungária nyomda gondozásában 1941 nyarán megjelent Mai Enciklopédia hasábjain. E társadalomtudományi kézikönyvet Gáspár mellett Csetényi József és Erdődy Elek jegyezte, de a szerkesztés tényleges munkáját Gáspár Zoltán vezegte K. Havas Géza

² A forrásként használt Gáspár Zoltán-level csak úgy, mint a továbbiakban idézett Ignótus-, Fejtő- és Remenyik-levelváltás dokumentumai a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárának jelzet nélküli, még feldolgozatlan állapotban találhatóak. Ezért a jegyzetben csak azokat a leveleket tüntetjük fel, amelyek a PIM-ben jelzet alapján visszakereshetők.

³ Óvatosságból Gáspár két ponton megváltoztatta Ignótus szövegét. A „fasiszta mozgalom” helyére „egy jobboldali mozgalom” (6. o.), a „Szép Szó írói” helyére pedig a „baráti köröm” (7. o.) megfogalmazást illesztette. Hogy féelme a cenzúráról mennyire indokolt volt, jelzi, hogy az almanachból kihagyatták Horváth Béla *Semmi jót sem várunk* c. cikkét, míg az átengedett *A kis kanász viaskodása* c. verséből töröltek három versszakot.

közreműködésével. Ha megvizsgáljuk a „Szép Szó összefoglaló kifejezésével megjelölhető, elvi következetességű, tiszta liberalizmus szellemében készült” kötetet, azt tapasztaljuk, hogy az gyakorlatilag a Szép Szó műve. 236 oldalából 160 esik az elvi jelentőségű cikkekre, amelyekből 127 oldalnyi a Szép Szó-szerzők tollából került ki: Gáspár Zoltán 35, K. Havas és Major 32–32, Kósa János 12, Szolnoki István 6, Szirtes Andor 5, Pogány Ö. Gábor és Barabás Tibor 2–2, míg Máté Iván 1 oldalt mondhat magáénak. Az Urbánus irodalom c. címszót s benne a Szép Szó írói csoportjának törekvéseit K. Havas Géza írta.

Gáspárral egyidejűleg a New Yorkban letelepedett Remenyik Zsigmond is megkísérelte a Szép Szó kiadását. Tervéről így írt Ignótus Pálnak 1940. január 9-én: „Ugyanolyan külsőben és számonként 80 oldalas terjedelemben fog megjelenni, évente 12 számban. Első számnál kezdem, ellenben a lap aljára lesz nyomtatva, Amerikai Kiadás... A lapot demokratikus irányban gondolom, teljes megtagadásával a különböző színű fasizmusoknak és állandóan kihangsúlyozva a magyar kultúra egyenrangúságát a többi európai népek között... Az európai egységért is dolgoznánk, természetesen!” A szerkesztést négytagú bizottság végezte volna: Párizsból Fejtő Ferenc, Budapestről Gáspár Zoltán, Londonból Ignótus Pál (akire egyben a kéziratok összegyűjtése is várt), míg New Yorkból maga Remenyik. Mint annyi más emigrációs lapalapítási terv, nagyrészt ez is az anyagiakon bukott el, bár a sikertelenségben – közvetve ugyan – Remenyik türelmetlensége is részes volt. Az évi 12 szám megjelentése tökéletes mecenatúrát, stabil és pontosan „szállító” szerzőgárdát, valamint megbízható előfizető tábor igényelt volna, csakhogy Remenyik egyikkel sem rendelkezett. Tudta ugyan, hogy a kompromitálón gyors bukás elkerüléséhez, illetve az első évfolyam fedezetének biztosításához minimum kétezer dollár szükséges, s ezért igyekezett is – Hatvany Lajos segítségével – támogatói közé vonni pl. Korda Sándort és Molnár Ferencet,⁴ de amikor kudarcot vallott, mégis belevágott a vállalkozásba. Úgy okoskodott, hogy előadásai és propaganda felhívásai elegendő előfizetőt toboroznak a lap számára a sikeres továbblépéshez. Tévedésére csak akkor ébredt rá, amikor az immár Szép Szó Évkönyve 1940 címet viselő kiadvány 1500 példányából csupán 150–160 kelt el, és a többi, postán szétküldöttnek tetemes részét is visszaküldték a címzettek.

Az 1940 májusában megjelent ún. Tavasz Évkönyv túlnyomórészt utánközlésekből állt, ami – ha az amerikai olvasók számára nem is – a hazai közönségnek nem volt előfizetésre csábító. Még akkor sem, ha kétségtelenül magas színvonalát olyanok szavatolták, mint pl. Jászi Oszkár, József Attila, Hatvany Bertalan, Lesznai Anna, Barabás Tibor, Móricz Zsigmond és Vámbéry Rusztem. A nagyfokú és – tegyük hozzá – indokolatlan érdektelenséget látva, valamint a többnyire fanyalgó emigráns sajtó kritikáit olvasva Remenyik évi négy számról csökkentette kiadási tervét. Ezek a negyedéves kiadványok azonban továbbra is a már megjelent írásokra támaszkodtak volna, hiszen számolni kellett azzal az eshetőséggel, hogy a mind nagyobb méreteket öltő háború csakhamar végleg elszigeteli egymástól a szerkesztő bizottság tagjait. Talán éppen ez a felismerés készítette Remenyiket arra, hogy – bár Gáspártól kapott ugyan néhány cikket – elálljon a következő ún. Őszi Évkönyv megjelentetésétől. 1941 nyarán végleg kiábrándulva emigráns társaiból, „ótestamentumi átkokat” szórva tért haza s tette közzé a kormánypárti Magyarország hasábjain azt a cikksorozatát, amely később oly sok tervének, köztük a Szép Szóval kapcsolatosaknak is buktatója lett.⁵ Meggondolatlan lépését – ha nem is menti – magyarázza az ígéretekben nem fukarkodó, de áldozatokat hozni ódzkodó emigráció iránt érzett indulata. Joggal hitte becsapottnak magát, hiszen amíg hónapokon át a nyomorral küszködve saját és hitelezői pénzéből élte tervét, hogy „a gonosz időköt élő nagy magyar irodalom jusson végre egy független fórumhoz, ahol biztosíthatassék annak a szellemnek a folytonossága, amelynek érdekében már annyi vér és veríték folyt hazánkban és Európában”, fizetségül csupán otromba támadásokat kapott.

Remenyik Zsigmondnak a Szép Szó kontinuitásában játszott szerepe nem ért véget hazatelepülésével. A világháború ugyan hosszú időre levétetett a napirendről minden progresszív lapalapítási kísér-

⁴ Remenyik Zsigmond levele Hatvany Lajoshoz. New York, 1940. január 9. Közölve: *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Budapest, 1967. 533–534.

⁵ Vö. ANTAL Gábor, „*Tudom, hogy nehéz helyzetben helyt álltál... Adalékok Hatvany Lajos és Remenyik Zsigmond barátságához*. It 1981. 472–473.

letet, és a Szép Szó munkatársainak egy részét vagy bujkálni kényszerítette, vagy végleg elemésztette, mint pl. Gáspár Zoltánt, K. Havas Gézáét és Hevesi Andrást, de amikor Európában végleg elhallgattak a fegyverek, Remenyik ismét és elsőként cselekedett. Még távol lévő társai megkérdése nélkül, de jóváhagyásuk biztos tudatában beadvánnyal fordult Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz, amelyben a Magyar Írók, Művészek és Műpártolók Egyesülete nevében kérte a Szép Szó kiadásának engedélyezését.⁶

Miniszterelnök Úr!

Kegyes engedelmeivel bátorkodunk emlékezetébe idézni, hogy a Szép Szót, nagy halottunk, József Attila folyóiratát, a baloldali magyar irodalom harcos és irodalomtörténeti szerepű reprezentatív szemléjét 1939-ben az akkori reakciós rendszer hatalmi szóval elnémította. A Szép Szót annak idején József Attila és Ignótus Pál alapították, szerkesztését pedig József Attila tragikus halála után Ignótus Pálból, Remenyik Zsigmondból, Fejtő Ferencből és Gáspár Zoltánból álló szerkesztőbizottság vette át. A Szép Szó kezdettől fogva a legjobb értelemben vett európai demokrácia szellemében küzdött a szellem szabadságáért és a mindezekért gerincesen helytálló írói erkölcsért, s e törekvésének egyik legfényesebb igazolásaként azok a nagy nevek, melyeknek viselői az egykori Nyugat hőskorát jelentették, erkölcsi súlyukkal s írói munkájukkal egyre teljesebben a Szép Szó mögé állottak, melynek reprezentatív gárdája így gyarapodott – hogy csak a legnagyobbakat emeljük ki e fényes sorból – Ignótus, Bartók Béla, Hatvany Lajos, Móricz Zsigmond, Mannheim Károly (London) személyével.

Ennyi bevezetést tartottunk szükségesnek ama szándékunk bejelentéséhez, hogy a betiltó hatalom kimúlta után most a Szép Szót folytatólagosan megjelentessük s ehhez (!) Miniszterelnök Úr kegyes engedélyét tiszteletteljesen kérjük. A kérésünk elején előadtak talán fel is mentenek az alól, hogy a lap további programját bővebben részletezzük: folytatni akarjuk azt a munkát, melyet halhatatlan alapítónk, József Attila reánk testált, s amelyet e testamentumon túl is a magyarság mai állapotában fokozottabban kötelezőnek tartunk magunkra nézve – nem szólva arról, hogy e munka folytatására a mai magyarságnak még súlyosabban szüksége van, mint azelőtt. Gondolunk itt elsősorban a Szép Szó ama nemzetközi nevére és súlyára a világ baloldali szellemi közvéleménye előtt, amellyel Magyarországon versenytárs nélkül áll – annyira, hogy például (ismét csak a legnagyobbakat említve) Thomas Mann vagy Aldous Huxley számára, kik mindketten munkatársaink, a magyar betűt s a magyar szellem becsületét a Szép Szó jelenti ma is. Szerénytelenség nélkül állíthatjuk, hogy a nemzetközi szellem világában a Szép Szó megjelenése a felszabadult magyarság jóhírét s az új magyar rendszer hitelét tetemesen fokozná, sőt a legjobbak szemében e téren bizonyító ereje volna.

Ehhez (!) a munkához, illetve e munka folytatásához kérjük Miniszterelnök Úr kegyes hozzájárulását, tehát pontosabban: tiszteletteljesen kérjük a Szép Szó című irodalmi folyóiratnak havonta egyszer, 160 oldalon, régi formátumában (könyvformátum), méltányos jogfolytonosság alapján történő, Remenyik Zsigmond felelős szerkesztésében való folytatólagos megjelenésének kegyes engedélyezését. Budapest, 1945. május . . .

Mély tisztelettel:

Hogy ez az irat, a lapengedélyekért folyamodó beadványok kritériumainak nem mindenben eleget tevő, de hatásosan érvelő kérvény eljutott-e Dálnoki Miklós Bélához, nem tudjuk. Mint ahogy arról sincs tudomásunk, hogy érkezett-e rá válasz. Feltételezésünk szerint a beadvány Remenyik fiókjában maradt, mert írója az őt körülvevő ellenséges légkörben nem akarta egy esetleges elutasítással kockára tenni lapja jövőjét. Ahogy arra már utaltunk, 1941-es cikkei Remenyiket ezekben a hónapokban az irodalmi élet peremére sodorták. Ellentmondásos megítélésére jellemző, hogy amíg egyrésről állami ösztöndíjjal jutalmazták, addig másfelől örökös hírlapi támadásokban volt része, az Újságíró Szövetségből kizárták, sőt egy könyve – tévedésből s rövid időre ugyan – felkerült az ún. fasiszta könyvek listájára. Óvatosságra, illetve taktikai megfontolásra tehát volt indoka bőven. Részleges elszigeteltsége azonban ekkor sem akadályozta meg abban, hogy ha más módon is, de ébren tartsa a Szép Szó szellemét. 1945 nyarán az Officina Kiadóvállalat jóvoltából egy újabb Szép Szó Almanachot állított össze olyan régi munkatársak írásaiból, mint pl. Radnóti Miklós, Devecseri Gábor, Nagy Lajos, Vas István

⁶ PIM Kt. V. 3504/7.

és Kassák Lajos. A régi folyóirat tipográfiáját és címlapját idéző almanach programszerű hitvallásával is felhívta magára a figyelmet:

„A Szép Szó ellensége a barbárságnak, az erőszaknak, a hatalom imádatának és a szellem lebecsülésének; híve az emberi szellem minden területén az európai gondolkodás logikájának, szabadságának és nyugodt derűjének; ellensége minden kényszerzubbonynak, amelybe bele akarják kényszeríteni az emberi szellemet.”

Remenyik önzetlen ügybuzgalmára jellemző, hogy állami ösztöndíját is a Szép Szó eszméjének szolgálatába kívánta állítani. A pénzt egy Szép Szó-díj alapítására szánta, melyet az Írószövetség adományoz a hónap legjobb könyve írójának, de gesztusát nem fogadták el. 1945–1946 táján igazi sikert csak a Szép Szó Baráti Körök és a Szép Szó délutánok megszervezése hozott számára. Az Officina Bibliotheca Andrassy út 47. szám alatti helyiségében rendezett műsorok neves művészek közreműködésével tisztelegtek pl. K. Havas Géza, Gáspár Zoltán, Sárközi György, valamint József Attila emléke előtt, és népszerűsítették többek között Ignotus Hugó és Hatvany Lajos munkásságát. Jóllehet a sajtó szinte agyonhallgatta e Löbl Ödön finanszírozta rendezvényeket, a kis klubot mindahányszor megtöltötték a régi és az új Szép Szó hívek.⁷

Ignotus Pál, ki rendszeres kapcsolatban állt Remenyikkel, ugyancsak élénk érdeklődést tanúsított a műsorok iránt. Nem egy programját éppen ő javasolta. Barátja beszámolóit olvasva, a sorozatos sikerek hallatán 1946 őszén bizonyosra vette, hogy ez az a pillanat, amikor Fejtővel közösen fellépve kiragadhatják a kátyúból a Szép Szó kerekét. Mindketten úgy érezték, hogy a magyarországi demokratikus átalakulás kedvező feltételeket teremtett tervük kivitelezéséhez, s hogy az újjászülető folyóiratoknak az Új Időktől a Vigilián és az Új Holdon át a Fórumig terjedő sokszínű skálájáról a Szép Szót nem lehet leszorítani. Annál is kevésbé, mert a nevében fellépők immár nem ellenzékként, hanem a hatalom egyik birtokosaként igényelnek szerepet a kulturális élet demokratizálásában. Lapjuk programjának kidolgozásakor e pozícióváltozást is igyekeztek érzékeltetni, jóllehet továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy szervezeti önállóságukat megőrizték. Deklarálták ezt akkor, amikor az 1945 után alakult folyóiratok majd mindegyike a koalíció valamelyik pártjának vagy tömegszervezetének fórumaként jelentkezett. Fejtő és Ignotus a Szép Szót ki akarta vonni e körből. Olyan független, demokratikus és marxista szellemű lapot akartak, amely íróit nem pártállásuktól függően toborozza, hanem a szabadszemlélet és az ízlésbeli rokonság alapján. „Nem ellenzéki, de harcos, bátor, nonkomformista, a különvéleményektől, vitától, polemizálástól vissza nem riadó” lapra van szükségünk – írta Fejtő 1947 nyarán. A Szép Szó különbözőségét a már meglévő folyóiratoktól a világirodalmi tájékozódás jelentette volna. Ennek érdekében kezdetben három: budapesti, londoni és párizsi szerkesztőség igazgatja, melyekhez később csatlakozik egy moszkvai és egy washingtoni is. E szerkesztőségek levelekben számolnak be a külföld irodalmi, színházi, képző- és zeneművészeti eseményeiről, továbbá versek, novellák és esszék fordításai révén ismertetik meg olvasóikkal pl. az új olasz, spanyol, német, szovjet és – nem utolsósorban – a szomszédos államok szellemi irányzatait. A hangsúly minden esetben az avantgarde-on lesz. A műfajok közül a lap egyedül a szociográfiának nem kíván teret adni. Olvasókra a jövőben nem a polgárságból, hanem elsősorban a baloldali értelmiség és a munkás elit soraiból számít, de szeretné megnyerni magának a paraszt elitet is, amelytől elődjét „csendőrszuronyok” zárták el.

Az a tény, hogy ebben az időszakban Fejtő és Ignotus még mindig külföldön tartózkodott, megkönnyítette ugyan a programban vázolt profil kialakítását, de egyben hátráltatta a leendő munkatársak megnyerését, a követendő taktika egyeztetését és főleg az engedélyeztetés procedúrájának lebonyolítását. A nehézségek már technikai vonatkozásban is megmutatkoztak, hiszen a vitás kérdések megoldása csak hosszadalmas levelezés révén volt elérhető.⁸ Az idővesztés pedig fokozatosan csökkentette a siker esélyeit. A Szép Szó megjelenése egyre inkább a hazai belpolitikai élet, vagyis az erőviszonyok gyors változásának függvényévé vált. Az idő tényező szerepét Fejtőék is gyorsan felismerték, és 1947 nyarán személyesen vették kézbe az addig Remenyik és Komlós Aladár vezette tárgyalások irányítását. Mindenek előtt a belső egységet kellett megteremtíteniük, ami már a program elfogadtatá-

⁷ A sajtóvisszhangról lásd. Világosság 1946. dec. 8. 10. o.

⁸ A lapalapítási terv megfogása és feladása között tizennégy hónap telt el, melynek tetemes részét a levélbeli ügyintézés emésztette fel.

sakor akadályokba ütközött. A Belvárosi Kávéházba összehívott munkaértekezlet résztvevői számos ponton vitába szálltak Fejtővel. Faragó László, ki eleve szkeptikus volt a sikert illetően, úgy vélte, hogy csupán 5–600 olvasóra számíthatnak, szemben a Fejtő remélte 2500–3000-rel. A munkatársak kiválasztása kritériumaként ő is a szakértelmet és a tehetséget jelölte meg, de a népi írókkal folytatott vita lezárásával nem értett egyet. Szalai Sándor a mellőzni kívánt szociológia rovat mellett tette le a voksát, mondván, hogy pl. az államosítás vagy a bürokrácia kérdéseit a Szép Szó nem kerülheti meg. Füst Milán az írók nevelésében látta a lap igazi feladatát. „A többi lapok csak közölnek, a szerkesztés több: a szó legjobb értelmében vett pedagógia és résenlét” – mondta, majd hozzátette: „Irodalmi életet kell teremtenünk. Ez hiányzik legjobban.” Kuthy László a sznobéria veszélyeire figyelmeztetett, valamint arra, hogy a túlzásba vitt igényesség elriasztja a népesebb olvasórétegeket. Aggodalmát többen is osztották: Erdődy János a szellemi elitre való támaszkodás meddő voltával érvelt, míg Hatvany Lajos felszólította a jelenlévőket, hogy „tanuljunk meg népszerűen írni, s ne csináljunk Horizont-szerű sznob és ezoterikus lapot, mert kevesekhez szólni nem érdemes.” Replikájában Nádass József kijelentette, hogy igényes közönséget csak igényes lappal lehet nevelni. Álláspontját Németh Andor is magáévá tette: „Legyünk egy magasrendű orgánus, amely állandóan pezsgésben tartja a szellemi életet. Legyünk frissek, kombattánsak, a sablontól eltérőek.” A további felszólalók közül Szabados András a munkásságra, mint meghódítandó olvasó táborra hívta fel a figyelmet, Trencsényi Waldapfel Imre a kommunisták bevonásáért emelt szót, Hárs László pedig a még nem létező irodalmi élet megteremtését sürgette. Záravában Fejtő kijelentette: „Olyan lapot akarunk csinálni, amilyen még Magyarországon nincs, amelyre szükség van, amely méltó lesz Attilához, kinek nevét, mint alapítót a lap viselni fogja; több leszünk, mint a lap: mozgalom, amely stílust igyekszik kialakítani a stílustalanságban és a nonkonformista magyar szellem műhelye lesz... Olyan kis, de válogatott gárdát szeretnénk összegyűjteni a Szép Szó körül, amely írói termése legjavát a Szép Szónak szánja. A budapesti szerkesztőségnek éppen ezért az egyik legfontosabb feladata a fiatalok felfedezése lesz.” Az értekezlet az alábbi szerkesztőbizottsági névsor elfogadásával zárult: Barabás Tibor, Bóka László, Déry Tibor, Faludy György, Faragó László, Füst Milán, Gáspár Endre, Hatvany Lajos, Justus Pál, Képes Géza, Komlós Aladár, Mátrai László, Nagy Lajos, Németh Andor, Remenyik Zsigmond, Szalai Sándor és Vas István. Lehetőségként felmerült még Nádass József, Palotai Boris, Vészi Endre, Szabados András és Jemnitz Sándor neve is, de róluk végül is nem döntöttek. A szerkesztőbizottság vezetői természetesen Fejtő Ferenc és Ignó Pál lettek.

Fejtő budapesti tartózkodásának legfőbb célja az volt, hogy kiadót találjon a lap számára. Jóllehet többen is ajánlkoztak, így pl. a Dante és a Budapest, de eredeti tervének megfelelően Fejtő a Népszava Kiadó mellett döntött. Szabados András és Lányi Margittal abban reménykedtek, hogy a Szocialista Könyvbarátok Szövetsége is segítségükre lesz, és lehetővé teszi, hogy tagjaik között egy olyan kombinált előfizetést közzéjenek, amelyen a Szép Szó is szerepel. Ezen túlmenően tervbe vették egy magasabb szintű, ún. támogató előfizetés terjesztését a vállalatoknál és a pártszervezeteknél. Reményeik szerint a lapnak csak az első két-három számhoz kell majd igénybe vennie az SZDP anyagi segítségét, mert a későbbiekben önfenntartókká válnak.

A gyors sikert és karácsonyi megjelenést ígérő tárgyalások után a szerkesztőket hideg zuhanyként érte a Népszava Kiadó elutasító határozata. Szabados és Lányi előterjesztését Justus Pál érvelése alapján elutasították, jóllehet Kéthly Anna és Horváth Zoltán a javaslat mellett foglalt állást. Nincs tudomásunk arról, hogy ez a döntés milyen mérlegelés következménye volt, csupán feltételezésekre hagyatkozhatunk, miként Fejtő. Ezek szerint Justus – bár korábban támogatást ígért – a szavazáskor azért fordult a Szép Szó ellen, mert időközben beválasztották a frissben megindított Kortárs szerkesztőségbe. Másoknál pedig – ugyancsak Fejtő szerint – az volt/lehetett a döntő szempont, hogy a lap szerkesztőbizottságában túl sok a kommunista. Anélkül, hogy bármelyik hipotézis mellett állást foglalnánk, leszögezhetjük: jelen fórumon a Szép Szó az SZDP-n belül folyó hatalmi harc áldozata lett.

A Népszava visszalépésével ismét előtérbe került a többi kiadó, csakhogy ezek lehetőségei időközben megváltoztak. A Dante és a Cserépfalvi készségességét az anyagiak hiánya tette kiaknázhatatlanná, míg a Budapest, illetve vezetője, Vázsonyi Endre a szerkesztőbizottság összetételének módosítását kérte. Azt akarta, hogy koalíciós jellege még egyértelműbb legyen, s ennek érdekében szerepeljen benne egy parasztpárti is, mint pl. Erdei Ferenc. Ignóus fenntartásokkal fogadta a javaslatot. Nem volt ugyan kifogása Erdei ellen, de nem látta értelmét a koalíció hangsúlyozásának. „A mai koalíciónak senki sem lehet elszántabb híve, mint én – írta Fejtőnek 1947. október 9-én, de nem tudom megér-

teni, mi jó származik a koalíciónak abból, ha amikor éppen az adja létjogát és erejét, hogy sokféle vonzerővel sokféle embert tud mozgósítani, egyfelé szűrkíti magát?” Indoklasként azzal érvelt, hogy neki azért tetszik jobban pl. a Válasz, a Vigilia és a Huszadik Század, mint a Forum és a Magyarok, mert nem koalíciók, „legfeljebb némelyik prokoalíció”. Az ideális állapot az lenne – fűzte hozzá, ha az adott keretek között teret adnának mindenkinek, had’ „fussa ki teljes formáját, s az egésznek propagálását végezzük el azzal, hogy egymással rendszeresen, bőven és ha nem mindig kínosan szőrmenti kezelésben is – mert ez is csak szűrkíti és elkedvetleníti az olvasót – de valójában tőlünk telhető tárgyilagossággal és jóindulattal foglalkozunk”. Ennek jegyében kell néhány folyóirat között „literary men’s agreement-et” teremteni. Levele végén Ignótus azt javasolta Fejtőnek, hogy álláspontját hozza Lukács György tudomására, annál is inkább, mivel Lukácsról mindketten tudták, hogy döntő, mégpedig negatív értelemben eldöntő szava lehet a Szép Szó sorsát illetően.

Ha választ akarunk kapni arra a kérdésre, hogy mi táplálta Fejtő és Ignótus aggodalmát, vissza kell kanyarodnunk Lukács György és Révai József 1938–1940 között megfogalmazott Szép Szó-, valamint Fejtő-értékeléséhez. A marxista irodalomszemlélet hazai elterjesztésében kulcsszerepet játszó két teoretikus a háború előtt egyetértett abban, hogy a Szép Szót komoly felelősség terheli a népfront-szellem térhódításának hátráltatásáért. Cikkírói – így pl. Ignótus Pál, Zsolt Béla, Hatvani Lajos és a Révai által „az antibolsevik humanizmus specialistája”-ként aposztrofált Fejtő Ferenc – mindent elkövettek, hogy a kommunistákat kirekesszék az antifasiszta egységfrontból. Ez a törekvésük a népi írókkal folytatott vitáikban is megnyilvánult: „Bűnükül rótták fel azt is, ami érdemük, hogy nem hajlandók a polgári demokrácia feltétel nélküli híveinek elszegődni. Nemcsak és nem mindig a fasisztákkal való érintkezéspotokat bírálták népiességükben, hanem azt, ami a szocializmusra való vágyakozás benne, az érintkező pontokat a proletárszocializmussal” – írta Révai.⁹

Lukácsnak a Szép Szó igényességét és magas színvonalát méltányoló alapos elemzése összecseng a Révaiéval, különbözőségek csupán a probléma megközelítésének módjában mutatkoznak. A lap népfront- és kommunistaellenes tendenciáit az önmagát komolyan nem vevő polgári demokratizmus következményeiként értékeli. Szemére veti továbbá a szerkesztőknek, hogy a földosztás kérdésében „hídeg közönyösséget” mutattak, s hogy kapcsolatukat a tömegekkel a „rettegés” jellemezte.¹⁰

Nem célunk ehelyütt a két értékelés minősítése,¹¹ rövid summázatukat csak azért idéztük fel, hogy érzékeltessük a két politikus gyanakvásának eredőit az általuk elvetett Szép Szó-szellem esetleges továbbélésével szemben, illetve aggodalmukat az MKP-étől eltérő demokrácia felfogás publicitása iránt. Egy változatlan koncepciójú Szép Szó megjelenését egyikük sem tarthatta kívánatosnak. „A Szép Szó kritikája még ma se pusztán történeti kérdés, hanem a legszorosabb összefüggésben van a fiatal magyar demokrácia legégetőbb kérdéseivel. Egyáltalában nem közönyös, hogy a magyar értelmiség ama kitűnő része, amely a Szép Szó ideológiáján nevelkedett, egyenes vonalban fogja-e folytatni a régi irányzatot (összes hibáival együtt), vagy pedig a közbeeső rettenetes korszak tanulságai segítségével továbbfejleszti, korszerűbbé, demokratikusabbá fejleszti azt” – írta Lukács Ignótus Pálnak.¹²

Amint az a Szép Szó már ismertetett programjából kitűnik, Fejtő és Ignótus levonták a megfelelő konkvenciákat a megtisztelőnek, ám egyoldalúnak tartott Lukács-féle bírálatból csakúgy, mint a Magyarországon kialakult új hatalmi helyzetből. Erre utal többek között az a tény is, hogy az ún. népi-urbánus vitát mesterséges szembeállításként értékelték, s éppen ezért lezártak tekintették. Fenntartásaik ugyan továbbra is voltak azokkal szemben, akiknek népiességében egykor – megítélésük szerint – túltengtek a reakciós elemek, de szót emelni ellenük csak abban az esetben szándékoztak, ha kooptálásuk az irodalmi életbe nem nézeteik revíziója, hanem „szerecsenmosdatás” révén következne be.

⁹ RÉVAI József, *Marxizmus és népiesség*. Új Hang (Moszkva), 1939. 4–8. sz.

¹⁰ LUKÁCS György, *Harc vagy kapituláció?* Új Hang (Moszkva), 1940. 2. sz. Újra közölve: *Magyar irodalom, magyar kultúra*. Bp. 1970. 196–218.

¹¹ AGÁRDI Péter, *Értéktrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*. Bp. 1982. 20–23. Agárdi e könyvében nem elsősorban Révai és Lukács „egyoldalú” értékítéletét emeli ki, hanem kihagyásos, elhallgatásokkal teli Fejtő-képüket bírálja.

¹² AMBRUS János, *Az új magyar demokráciáért. Ignótus Pál és Lukács György levélváltása 1945/1946-ból*. Kritika, 1985. 4. sz. 9–14.

A házagpótló szerepet betölteni vágyó Szép Szó vonzó programja nem érte el a remélt hatást. A gyanakvás mind több és több buktatót emelt a lapalapítási terv útjába. Lukács pedig, hogy a programot egyáltalán tárgyalási alapnak tekintse, feltételeket szabott: a szerkesztők jelentsék ki, hogy hívei a Duna menti államok szoros gazdasági egységének és Magyarország keleti orientációjának, továbbá, hogy nem szándékoznak arisztokratikus, tömegellenes irodalmat művelni. Fejtő és Ignotus értetlenül fogadta és kötelező hűségüként értelmezte Lukács feltételeit. „Minek még egy bizalmas használatra szánt nyilatkozatban is olyan szóhasználatot elfogadni, amelyet Nagy Ferencék és Súlyokék tomboló lelkesedéssel fogadhatnak – bizonyítékaul annak, hogy aki a mai rendszer híve Magyarországon, az a nyugati civilizáció ellen harcol, nem a demokrácia mellett?” – tette fel a kérdést Ignotus. Fejtő pedig a következőképpen érvelt: „A 2. kérdés nem számít. Ki a fene akar tömegellenes irodalmat? Ami az 1.-t illeti, hivatkozhatunk arra, hogy a Szép Szó régi vonalát akarjuk folytatni, amely egyszerre volt nyugatos és a szomszéd államokkal való együttműködés szószólója. A Dunánál című vers mégis csak a Szép Szóban jelent meg. Viszont mi a fenének hűségnyilatkozatot tenni egy olyan gazdasági és politikai orientáció mellett, amelyhez a Szép Szónak, mint tiszta kulturális és irodalmi lapnak semmi köze nem lesz. Kultúrában csak világirodalmat ismerünk. Más kérdés, hogy meg lehet ezt írni, nem veszik-e kitérő válasznak?”

Hogy a „hűségnyilatkozat” letételére végül is nem került sor, abban nem annyira Fejtő és Ignotus elvi vagy taktikai megfontolásai játszottak szerepet, noha voltak ilyenek, hanem maga a történelem. 1947 végére a szerkesztők által ideálisnak vélthez képest a koalícióban mind dominánsabbá vált az MKP szerepe. A két baloldali párt egyesülése küszöbön állt. Fejtőék lapjukra nézve végzetesnek ítélték ezt a fejleményt. Úgy vélték, hogy ha csökkennének is az ellenük intézett támadások,¹³ a megváltozott hatalmi helyzetben könnyűszerrel kiragadhatjuk kezükből „szellemi gyermekük” irányítását, ezért inkább végérvényesen feladták a közel egy évtizeden át dédelgetett tervüket.¹⁴

E szövevényes lapalapítási história végére óhatatlanul is odatolakszik a „mi lett volna, ha . . .” történelmietlen kérdése. Válasz helyett csupán annyit kívánunk leszögezni, hogy az a Szép Szó, amelynek programját a fentiekben ismertettük, figyelemre méltó, maradandó értékeket termő fóruma lehetett volna a magyar- és a világirodalomnak. Hogy nem lett, nem lehetett az, valamennyiünk kára.

Nagy Csaba

¹³ Vö. AGÁRDI Péter *i. m.* 23. Lukács több ízben is kifejezésre juttatta aggodalmát Ignotusnak a Haladás hasábjain között visszaemlékezése, illetve annak Veres Péter és Illyés Gyula ellen irányuló éle miatt, s ezért Ignotust a „semmit sem felejtő Bourbonok”-hoz hasonlította.

¹⁴ Prager Jenő, Londonba emigrált csehszlovákiai könyvkiadó 1947 végén kísérletet tett a Szép Szó angliai kiadására, de tervéhez nem sikerült megnyernie az SZDP-t.